वसंततिलका.

तस्मादनाद्यनिधनं व्यसनोरुनीमं, जन्मारदोषदृढनेम्यतिरागतुंबं ।
घोरं स्वकर्मपवनेरितलोकचक्रं, भ्राम्यत्यनारतमिदं किमिहेश्वरेण ३७

टीका–तेथी जेनो आदिके अंत नथी, जे दुःखवडे घणुं भयंकर छे, जेमां अनेक जन्म रुप आरा छे, दोषरुप दृढ चक्रधारा (पाटो) छे अने अति रागरुपी जेमां तुंब (कुंभी) छे एवुं घोर संसार चक्र स्वकर्मरुप पवननो प्रेरणाथी हमेशा फर्या करे छे, तो तेमां इश्वरनी शो जरुर छे? ॥ ३७ ॥

॥ इति श्री हरिभद्रसूरिकृतो लोकतत्वनिर्णयः संपूर्णः ॥

टीका–सर्व पृथिवीओ, समुद्रो, पर्वतो अने स्वर्ग तथा सिद्धालय सहित अंतरीक्ष ए सर्व लोक शाश्वत अने अकृत्रिम (स्वभाविक) छे. एनाथी जे बाहेर छे, ते बधुं अलौकिक छे. अर्थात् अलोक छे. ॥३४॥

आर्या.

प्रकृतीश्वरौ विधानं कालः सृष्टिर्विधिश्च दैवं च ।
इतिनामधनो लोकः स्वकर्मतः संसरत्यवशः ॥३५॥

टीका–प्रकृति, पुरुष, विधान, काल, सृष्टि, विधि, अने दैव–एवा जुदा जुदा नामथी कर्मने ओळखतो प्राणीसमुह पोतानाज कर्मथी परवश थइने संसारमां भम्या करे छे. ३५

कर्मानुभावनिर्मितनैकाकृतिजीवजातिगहनस्य ।
लोकस्यास्य न पर्यवसानं नैवादिभावश्च ॥ ३६ ॥

टीका–कर्मना प्रभावथी निर्माण थयेली अनेक आकृतिवाळो जीवायोनिओवडे गहन एवा आ लोकनो कदिपण अंत नथी तेम आदिभाव (आरंभ) पण नथी. ॥३६॥

टीका–गुण, वृद्धि अने हानिवडे विचित्र एवा कोइ जगत कर्त्ताथी आ लोक क्यारे पण थयो नथी. एम त्रणे लोकना संबंधमां सर्व बाबतने माटे सर्वज्ञ पुरुषो कहे छे.॥३१॥

अध्वाचक्रमनीशं ज्योतिश्चक्रं न जीवचक्रं च।
नित्यं पुनंति लोकानुभावकर्मानुभावाभ्याम् ॥३२॥

टीका–इश्वर वगर कालचक्र, ज्योतिष्चक्र अने जीवचक्र हमेशा लोक स्वभावथी अने कर्मना अनुभाव (प्रभाव)थीज प्रवर्त्या करे छे. ॥३२॥

चंद्रादित्यसमुद्रास्त्रिष्वपि लोकेषु नातिवर्त्तंते ।
प्रकृतिप्रमाणमात्मा यमित्युवाचोत्तमज्ञानम् ॥३३॥

टीका–"आ त्रणे लोकमां चंद्र, सूर्य अने समुद्र विगेरे मर्यादानुं उल्लंघन करतां नथी अने आ आत्मा कर्मप्रकृति प्रमाण छे" एम उत्तम ज्ञान जणावी आपे छे. ॥३३॥

उपजातिभेदः

सर्वाः पृथिव्यश्च समुद्रशैलाः, सस्वर्गसिद्धालयमंतरीक्षम् ।
अकृत्रिमः शाश्वत एष लोकः अतो बहिर्यत्तदलौकिकं तु ॥३४॥

टीका–ज्ञान चारित्र विगेरे गुणोथी सिद्ध थयेला, शाश्वत स्थितिवाला, शरीर इंद्रीय अने कर्मथी रहित अने निरुपद्रवो एवा घणा जीवो सिद्धिमां (मोक्षस्थानके) छे, तेमना कोइ प्रभु (स्वामी) नथी. ॥२८॥

कर्मजनितं प्रभुत्वं संसारे क्षेत्रतश्च तद्भिन्नम् ।
प्रभुरेकस्तनुरहितः कर्त्ता च न विद्यते लोके ॥२९॥

टीका–कर्मथी उत्पन्न थयेलुं प्रभुपणुं आ संसारमां क्षेत्रथी जुदुं जुदुंज होय छे, तेथी आलोकमां शरीर रहित, अने कर्त्ता एवो एक प्रभु विद्यमानज नथी ॥२९॥

अवगाहाकृतिरूपैः स्थैर्यभावेन शाश्वते लोके ।
कृतकत्वमनित्यत्वं मेर्वादीनां न संभवति ॥३०॥

टीका–अवगाहन, आकृति अने रुपथी तेमज स्थिरपणाथी–शाश्वत एवा लोकमां रहेला मेरु विगेरे पर्वतोने कृत्रिम (बनावट)पणुं अने अनित्यपणुं संभवतुं नथी. ॥३०॥

गुणवृद्धिहानिचित्रात् कचिन्महीकृतो न लोकश्च ।
इति सर्वमिदं प्राहुः त्रिष्वपि लोकेषु सर्वविदः ॥३१॥

परस्पर विरुद्ध छे तेमज विष्णु अने शिव मतना विचार जेवा युक्ति हीन छे तेथी भव्यजने ए ते छोडी देवा योग्य छे. ॥२५॥

मुक्तो वा ऽमुक्तो वास्ति तत्र मूर्त्तोऽथवा जगत्कर्त्ता ।
सदसद्वापि करोति हि न युज्यते सर्वथा करणम् ॥२६॥

टीका—तेथी जगतनो कर्त्ता मुक्त, होय वा अमुक्त होय अथवा मूर्त्तिमान् होय के अमूर्त्ति होय अने ते सारुं जगत रचे के नठारुं रचे पण सर्व रीते तेनुं करवापणुंज घटतुं नथी. २६.

मुक्तो न करोति जगन्न कर्मणा बध्यते वीतरागः ।
रागादि युतः स तनुर्निबध्यते कर्मणावश्यम् ॥२७॥

टीका—जे मुक्त होय ते जगतने करता नथी अने वीतराग होय ते कर्मथी बंधाता नथी. जे रागादि सहित अने शरीर धारी होय ते अवश्य कर्मवडे बंधाय छे. ॥ २७ ॥

ज्ञानचारित्रादिगुणैः संसिद्धाः शाश्वताः शैवाः ।
सिद्धौ तनुकरणकर्मरहिता बहवस्तेषां प्रभुर्नास्ति ॥२८॥

जगतः प्रागुत्पत्तिर्यदि कर्त्तुर्विग्रहात् कथं तद्वत् ।
अधुना न भवति तस्यैव विग्रहात्संभवस्तस्य ॥२३॥

टीका–जो पुर्वे कर्त्ता जे इश्वर तेना विग्रह (देह) मांथी जगतनी उत्पत्ति थइ होय तो तेवीज रीते हमणा ते इश्वर विग्रह (देह)मांथी नवा जगतनी उत्पत्ति केम नथी थती?

विविधासु यथा योनिषु सत्वानां सांप्रतं समुत्पत्तिः ।
नित्यं तथैव सिद्धाः प्राहुर्लोकस्थिति विधिज्ञाः ॥२४॥

टीका–जेवी रीते हाल विविध योनिउमां प्राणीउनी उत्पत्ति जोवामां आवे छे, तेवी ज रीते ते हमेशां थया करे छे, आ प्रमाणे लोक स्थितिनो विधिने जाणनारा सिद्ध पुरुषो कहे छे तेज सत्य छे. ॥२४॥

एवं विचार्यमाणाः सृष्टिविशेषाः परस्परविरुद्धाः ।
हरिहरविचारतुल्या युक्तिविहीनाः परित्याज्याः ॥२५॥

टीका–उपर प्रमाणे सृष्टिकर्त्ता विषे जे जे विचारो जुदा जुदा मतवाला बतावे छे ते

टीका—जेम कुंन्नार घडा विगेरेने वारंवार बनावी तेने पाछा फोडी नाखे तेवी रीते इश्वर प्राणीउमां व्यापक होइ तेमने बनावी पाछा वारंवार नाश करे छे तेथी ते इश्वर केवो निर्दय कहेवाय? ॥२०॥

न्नवसंन्नवङुःखकरं निःकारणवैरिणं सदा जगतः ।
कस्तं व्रजेच्छरण्यं सूरिः श्रेयोर्थमतिपापं ॥ २१ ॥

टीका—जे इश्वर प्राणीउने संसारमां संन्नवित एवा जन्म जरा विगेरे दुःखोना आपनार अने निरंतर आ जगतना अकारण वैरी छे तेवा अति पापी इश्वरने शरणे कयो विद्वान् माणस कल्याणने माटे जाय? अर्थात् कोइ न जाय. ॥२१॥

स्वकृतं जगत् क्षपयतः तस्य न बंधोऽस्ति बुद्धि रन्येषाम् ।
किं न न्नवति पुत्रवधे बंधः पितुरुग्रचित्तस्य ॥ २२ ॥

टीका—कोइ एम माने छे के, पोतानां करेलां जगत्ने क्षय करतां इश्वरने कोइ जातनो बंध (दोष) नथी. पण विचारो के, कोइ उग्र हृदयवालो पिता पोताना पुत्रनो वध करे तो शुं तेने बंध (दोष) न लागे? ॥२२॥

टीका—जो इश्वरमां सुख दुःख आपवानुं सरखुं सामर्थ्य होय तो तेणे सर्व लोकने धनवान् केम न कर्या? अने जन्म, जरा तथा मृत्युना मार्गे सर्वने बहु दुःखी केम कर्या? अर्थात् जन्म जरा मृत्युवडे दुःखी केम कर्या. ॥१७॥

यदितेन कृतो लोको भूयोऽपि किमस्य संक्षयः क्रियते।
उत्पादितः किमर्थं यदि संक्षेपणीय एवासौ ॥ १८ ॥

टीका—कदि जो ते इश्वरे आ लोकने सृज्यो तो पछी फरीवार तेनो क्षय शा माटे करे छे? जो तेनो क्षयज करवो हतो तो तेने उत्पन्न शा माटे कर्यो? ॥१८॥

कः संक्षिप्तेन गुणः को वा सृष्टेन तस्य लोकेन।
को वा जन्मादि कृतं दुःखं संप्रापितैः सत्वैः ॥ १९ ॥

टीका—ते लोकनो संक्षेप (क्षय) करवाथी अथवा तेने सृजवाथी तेमज प्राणीओने जन्म जरा विगेरेना दुःख पमाडवाथी इश्वरने शो फायदो छे? ॥१९॥

भूतानुगतशरीरः कुंभाद्यं कुंभकृद्यथा कृत्वा।
असकृत् भिनत्ति तद्वत् कर्त्ता भूतानि निस्त्रिंशः ॥२०॥

अभ्युपगम्येदानीं जगतः सृष्टिर्वदामहे नास्ति ।
पुरुषार्थैः कृतकृत्यो न करोत्याप्तो जगत् कलुषम् ॥ १५ ॥

टीका—उपर प्रमाणे सिद्ध करीने अमे हवे जगतनी उत्पत्तिज नथी अर्थात् आ जगत् कोइए रचेलज नथी एम कहीए छीए. पुरुषार्थोथी कृतार्थ थयेल आप्त पुरुष आवा मलीन जगतने उत्पन्न करेज नहीं. ॥१५॥

अपकार·प्रेताद्यैः कस्तस्य कृतः सुरादिभिः किंवा ।
संयोजिता यदेते सुखदुःखाभ्यामहेतुभ्याम् ॥ १६ ॥

टीका—वली परलोक गयेला प्रेत विगेरेए ते इश्वरना शुं अपकार कर्यो छे अने देवताउए ते इश्वरनो शो उपकार कर्यो छे? के तेणे तेउने कांइपण हेतु वगर सुख दुःखनी साथे जोडी दीधा. ॥१६॥

तुल्ये सति सामर्थ्ये किं न कृतो वित्तसंयुतो लोकः ।
येन कृतो बहुदुःखो जन्ममजरामृत्युपाथ लोकः ॥ १७ ॥

टीका—ज्यारे शरीरनो अभाव सिद्ध थयो त्यारे तेने आश्रय करी रहेला बुद्धि, अने मनना भेदोनो संभव नथी, तेनो असंभव थवाथी इहापोहनो अभाव सिद्ध थाय छे अने तेथी सर्व प्रकारना संभवनो अभाव साबीत थाय छे. ॥१२॥

तदभावेऽस्ति न चिंता चिंताभावे क्रियागुणो नास्ति ।

कर्तृत्वमनुपपन्नं क्रियागुणानामसंभवतः ॥ १३ ॥

टीका—ज्यारे कोइ प्रकारना संभवनोज अभाव थाय त्यारे पछी चिंता संभवती नथी, चिंतानो अभाव होवाथी क्रिया गुण होतो नथी अने क्रिया गुणोना असंभवथी जगतनुं कर्त्तापणुं संभवतुं नथी. ॥१३॥

तेन कृतं यदिच जगत् स कृतः केनाकृतोऽप्यबुद्धिवैः ।

विज्ञेयः सत्येवं भवप्रपंचोऽपि तद्वदिह ॥ १४ ॥

टीका—जो ते इश्वरे आ जगत् रच्युं होय तो ते इश्वरने कोणे कर्यो? इश्वरने कोइए कर्यो नथी एम जो कहेशो तो ते तमारी अबुद्धि छे केमके पण जेम ते इश्वर तेम आ संसारनो प्रपंच पण कोइना कर्या विनानो तमारे मानी लेवो पडशे. ॥१४॥

तत्र व्यक्तमलिंगात् अव्यक्ताद्भविष्यति कदाचित् ।
सोमादीनां तनुसंभवोऽस्ति यदि नास्ति भूतानि ॥ १० ॥

टीका–कदि अलिंग (कांइपण जातिधर्मादि चिन्ह वगरना) एवा अव्यक्तमांथी जो व्यक्त (प्रत्यक्ष जणातुं भूतकार्य) उत्पन्न थशे तो सोम (चंद्र) विगेरेने शरीर धर्मनो संभव छे पण जो नहोय तो पछी पंचभूतोनो पण संभव नथी. ॥१०॥

असति महाभूतगणे तेषामेव तनुसंभवो नास्ति ।
पशुपतिदिनपतिवत्सोमांभपितामहहरीणाम् ॥ ११ ॥

टीका–अने ज्यारे पंच महाभूतोना गुणनो असंभव छे त्यारे पछी पशुपति अने दिनपतिने देह विनाना मानवामां आवता होय तो तेनो जेम चंद्र, अंड (इंडुं) ब्रह्मा अने विष्णुना शरीरनो पण संभव नहीं थाय. ॥११॥

बुद्धिमनोभेदानां देहाभावे च संभवो नास्ति ।
ईहापोहाभावस्तदभावे संभवाभावः ॥ १२ ॥

टीका--जे स्वलक्षणथी अमूर्त्त अथवा मूर्त्त स्वलक्षणवाळा पदार्थो छे ते सर्वने सर्वोत्तम आदेश करनारा महान् पुरुषोए प्रगट पणे बतावी दीधा छे. ॥७॥

द्रव्यं रूप्यं रूपिच यदिहास्ति हि तत्स्वलक्षणं सर्वं ।
तल्लक्षणं न यस्य तु तद्वंध्यापुत्रवद् ग्राह्यम् ॥ ८ ॥

टीका—आ जगतमां जे निरुपण थइ शके तेवां अरुपी द्रव्य छे अने जे रुपी द्रव्य छे ते सर्व स्वलक्षण कहेवाय छे. तेवुं लक्षण जेनुं नहोय तेने वंध्यापुत्रनी जेम असद्भाववाळुं जाणी लेवुं. ॥ ८ ॥

यद्युत्पत्तिर्न भवति तुरगविषाणस्य खरविषाणाग्रात् ।
उत्पत्तिरभूतेभ्यो ध्रुवं तथा नास्ति भूतानाम् ॥ ९ ॥

टीका—जेम गधेडाना शींगडाना अग्रभागमांथी अश्वना शींगडानी उत्पत्ति न होय तेम पंचभूतोनी उत्पत्ति अभूत (चेतन) थी होय नहीं ए निश्चयथी जाणवुं. ॥९॥

काश्यपदक्षादीना यदभिप्रायेण जायते लोकः ।
लोकाभावे तेषा मस्तित्वं संस्थितं कुत्र ॥ ५ ॥

टीका—काश्यप अने दक्ष प्रजापति विगेरेना मत प्रमाणे आ लोक उत्पन्न थाय छे, तेवुं जो मानीए तो प्रथम ज्यारे लोकनो अभाव हतो त्यारे तेउनुं अस्तिपणुं (होवापणुं) क्या रहेलुं हतुं ? अर्थात् लोकवगर तेउ क्या रहेता हता ? ॥५॥

सर्वं धराबराद्यं याति विनाशं यदा तदा लोकः ।
किं भवति बुद्धिरव्यक्त माहितं तस्य किं रूपम् ॥ ६ ॥

टीका--ज्यारे आ पृथ्वी आकाश विगेरे सर्व विनाश पामे छे त्यारे आ लोकनुं शुं थाय छे, ? बुद्धि चैतन्य क्यां चाल्युं जाय छे ? अने जे अव्यक्त (ब्रह्मचैतन्य) रहेल छे ते केवे रुपे रहे छे ? ॥६॥

यदमूर्त्तं मूर्त्तं वा स्वलक्षणं विद्यते स्वलक्षणातः ।
तद् व्यक्तं निर्दिष्टं सर्वं सर्वोत्तमादेशैः ॥७॥

यदसत्तस्योत्पत्तिस्त्रिष्वपि कालेषु निश्चितं नास्ति ।
खरश्रृंगमुदाहरणं तस्मात्स्वाभाविको लोकः ॥ ३ ॥

टीका—जे असत् छे तेनी उत्पत्ति त्रणे काळ होती नथी एवो निश्चय थाय छे, ते उपर गधेडाना शींगडानुं दृष्टांत अपाय छे. जेम गधेडाने शींगडा त्रण काले होता नथी तेम असत् जगतनी उत्पत्ति त्रणे काल होती नथी. आथी एवो सिद्धांत थाय छे के आ जगत् स्वाभाविक छे. ॥३॥

मूर्त्तामूर्त्तं द्रव्यं सर्वं न विनाशमेति नान्यत्वम् ।
यद्वत्त्येतत्प्रायः पर्यायविनाशि जैनानाम् ॥ ४ ॥

टीका—मूर्त्त अने अमूर्त्त एवा जे सर्वे द्रव्यो छे, ते नाश पामतां नथी तेम अन्यपणे परिणमी जतां नथी' एटले अमूर्त्त होय ते मूर्त्त थतुं नथी अने मूर्त्त होय ते अमूर्त्त कदिपण थतुं नथी, ते मूर्त्तामूर्त्त द्रव्यने जैन मतवाळाओ प्राये करीने पर्याय विनाशी जाणे छे. ४.

हवे स्वपक्षनुं स्थापन करे छे.

आर्या.

तेषामेवानिर्ज्ञातमसदृशं सृष्टिवादिनामिष्टम् ।
एतद्युक्तिविरुद्धं यथा तथा संप्रवक्ष्यामि ॥ १ ॥

टीका–उपर प्रमाणे सृष्टिवादीउना पक्षने इष्ट एवुं कथन बताव्युं पण ते बराबर जाण्या वगरनुं अने अघटतुं छे हवे ते जेवी रीते युक्ति विरुद्ध छे तेवी रीते कही बतावीश. १.

सदसज्जगदुत्पत्तिः पूर्वस्मात्कारणात्सतो नास्ति ।
असतो नास्ति कर्त्ता सदसद्भ्यां संवाभावात् ॥ २ ॥

टीका–सत्ने असत् एवा आ जगत्नी उत्पत्ति सत् के असत् कारणथी मानीए तो पूर्वनुं कारण जे सत् तेथी संभवती नथी अने असत्नो तो कर्त्ताज होतो नथी तेथी सत् के असत् बंने वडे तेना संभवनो अभाव छे. ॥ २ ॥

टीका–तपस्या ए विचित्र यातनाउ (पीमाउ) छे, संयम ए जोगनी वंचनाउ छे अने अग्निहोत्रादिक कर्म ते बालक्रीमा जेवां लागे छे. ॥३॥

अनेक वादी आ प्रमाणे कहे छे.

कारणानि विभिन्नानि, कार्याणि च यतः पृथक् ।
तस्मात्त्रिष्वपि कालेषु, नैव कर्मास्ति निश्चयः ॥ ४ ॥

टीका–कारणो जुदा जुदा छे अने कार्यो तेनाथी जुदा जुदा बने छे अर्थात् कारण सदृश कार्य बनता नथी तेथी त्रणे काले कर्म नथी एवो निश्चय थाय छे. ॥ ४ ॥

इति पूर्वपक्ष निश्चयः

एतावानेव लोकोऽयं, यावानिंद्रियगोचरः ।
भद्रे वृकपदं ह्येतद्यद्वदंति बहुश्रुताः ॥ २ ॥

टीका—हे भद्र! जेटलो इंद्रियगोचर थाय छे तटलोज लोक छे, ते बाबतमां बीजाओ कहे छे ते खोटुं छे. जो आ बहुश्रुतो कहे छे के, आ वरुना पगलां छे. पण तुं जाणे छे के ते वरुना पगलां नथी एतो आपणे पाडेलां छे.[१] ॥ २ ॥

तपांसि यातना श्चित्राः, संयमो भोगवंचनाः ।
अग्निहोत्रादिकं कर्म, बालक्रीडेव लक्ष्यते ॥ ३ ॥

---

१ नास्तिक वादी कोइ पुरुषे एक स्त्रीने बीजाओ उपर प्रतिती उठाडी लेवा माटे रात्रे कादवमां पोते आंगळा पाडया. सवारे ते हकीकतथी अजाण्या लोको ते जोइने कल्पना करी कहेवा लाग्या के अहीं रात्रे वरु आवी गयेलुं जणाय छे. आवी लोकवार्त्ता संभळावीने ते पुरुषे पेली स्त्रीनो लोको परथी विश्वास उठाडी दीधो अने पोताना नास्तिकतावाळा वचनो जेवां के आ देखाय छे तेटलोज लोक छे इत्यादिनी उपर प्रतिती बेसाडी

भूतवादीउ आ प्रमाणे कहे छे.

गद्यम्.

पृथिव्यपस्तेजोवायुरिति तत्वानि तत्समुदाये शरीरेंद्रिय विषयसंज्ञा मदशक्तिवच्चैतन्यं जलबुद्बुदवज्जीवाः चैतन्यविशिष्टः कायः पुरुष इति ।

टीका—पृथ्वी, जल, तेज अने वायु, ए तत्वो छे अने ते तत्वना समुदायनी शरीर, इंद्रियो, अने विषय, एवी संज्ञा पडेली छे, तेमां जे चैतन्य छे, ते मदिरामां मदशक्तिनी जेम उत्पन्न थाय छे. सर्व जीवो जलना परपोटानी जेवा छे अने तेवा चैतन्य विशिष्ट कायावाळो पुरुष छे. ॥३०॥

अनुष्टुप्.

भौतिकानि शरीराणि, विषयाः करणानि च ।
तथापि मंदैरन्यस्य, कर्त्तृत्वमुपदिश्यते ॥ १ ॥

टीका—सर्व शरीरो, विषयो, अने इंद्रीउ पुर्वोक्त महाभूतना बनेला छे तथापि मंद पुरुषो तेनो कर्त्ता बीजो छे एम कहे छे. ॥१॥

परिणाम वादी आ प्रमाणे कहे छे.

आर्या.

प्रतिसमयं परिणामः, प्रत्यात्मगतश्च सर्वभावानाम् ।
संभवति नेच्छयापि, स्वेच्छा क्रमवर्त्तिनी यस्मात् ॥ १८ ॥

टीका–प्रत्येक समये प्रत्येक आत्मामां सर्व भावोनो परिणाम (रुपांतर पणुं) संभवे छे, ते पण इच्छाथी नहीं कारण के, इच्छातो अनुक्रमथी प्रवर्त्ते छे. ॥१८॥

उपजाति.

सत्यं पिशाचाः स्म वने वसामो, भेरीं कराग्रैरपि न स्पृशामः ।
अयं च वादः प्रथितः पृथिव्यां, भेरीं पिशाचाः किल ताडयंति ॥१९॥

टीका–अमे पिशाच खरी रीते वनमां रहीए छीए अने अमे हाथना अग्रभागथी भेरीनो स्पर्श पण करता नथी तो पण 'पिशाचो भेरीने ताडन करी वगाडे छे' आवो वाद पृथ्वीमां प्रवर्त्यो छे ॥१९॥

टीका--प्रतिक्षणे थता विचित्र भाव (बनावों) हेतु रहित थाय छे, अर्थात् दरेक पदार्थ थवामां कांइ कारण होतुं नथी; अने भाव (पदार्थ) शिवाय कांइपण बनतुं नथी तेमज पदार्थ शिवाय बधुं आकाश पुष्पनी जेम संभव रहित छे. ॥२६॥

नियति वादी आ प्रमाणे कहे छे.

पुष्पिताग्रावृत्तम्.

प्राप्तव्यो नियतिबलाश्रयेण योऽर्थः
सोऽवश्यं भवति नृणां शुभोऽशुभो वा ।
भूतानां महति कृतेऽपि हि प्रयत्ने
नाभाव्यं भवति न भाविनोऽस्ति नाशः ॥ २७ ॥

टीका--जे अर्थ नियतिना बलना आश्रयथी प्राप्त थवानो छे ते शुभ के अशुभ होय पण ते माणसने अवश्य प्राप्त थाय छे, माणसो गमे तटलो मोटो प्रयत्न करे तो पण जे नथी थवानुं ते थतुं नथी अने जे थवानुं छे तेनो नाश थतो नथी. ॥२७॥

टीका—ते इंडानी अंदरनुं जल ते समुद्रो छे अने उपरना पडदा (ओर) ते बधा पर्वतो छे, एवा ते इंडामां आवा सात सात लोक रहेला छे. ॥२४॥

तत्रेहाद्यः स भगवा, नुषित्वा परिवत्सरम् ।
स्वयमेवात्मना ध्यात्वा, तदंडमकरोद् द्विधा ॥ २५ ॥
ताभ्यां स शकलाभ्यां तु, दिवं भूमिं च निर्ममे ॥

टीका—ते इंडामां आदि पुरुष भगवान् परमात्माए एक वर्ष सुधी रही स्वयमेव आत्मध्यान करीने पछी ते इंडाना बे विभाग कर्या. ते बंने विभागथी भगवाने आकाश अने भूमि बनाव्यां. ॥२५॥

अहेतुवादी आ प्रमाणे कहे छे.

आर्या.

हेतुरहिता भवंति हि, भावाः प्रतिसमयभाविनश्चित्राः ॥
भावाद्दते न भाव्यं, संभवरहितं खपुष्पमिव ॥ २६ ॥

अक्षराशस्ततो वायु, स्तस्मात्तेजस्ततो जलम् ।

जलात्प्रसूता पृथिवी, भूतानामेष संभवः ॥ २२ ॥

टीका—अक्षरना अंशमांथी एटले आकाशथी वायु उत्पन्न थयो, वायुथी तेज प्रगट्युं, तेजथी जल उत्पन्न थयुं अने जलथी पृथ्वी पेदा थइ. ए प्रमाणे पंच महाभूतनी उत्पत्ति थइ छे. ॥ २२ ॥

अंडवादी (एटले आ जगतने एक इंडामांथी उत्पन्न थयेलुं

माननारा) आ प्रमाणे कहे छे.

नारायणपराऽव्यक्ता, दंडमव्यक्तसंभवम् ।

अंडस्यांतस्त्वमी भेदाः, सप्तद्वीपा च मेदिनी ॥ २३ ॥

टीका--नारायणने विषे परायण एवुं अव्यक्त, ते अव्यक्तमांथी एक इंडु उत्पन्न थयुं ते इंडामांथी आ बधा भेद थया, अने आ सात द्वीपवाली पृथ्वी उत्पन्न थइ. ॥२३॥

गर्भोदकं समुद्राश्च, जरायुश्चापि पर्वताः ।

तस्मिन्नंडे त्वमी लोकाः, सप्त सप्त प्रतिष्ठिताः ॥ २४ ॥

अनुष्टुप्.

बदर्याः कंटकस्तीक्ष्ण, ऋजुरेकश्च कुंचितः ।
फलं च वर्त्तुलं तस्या, वद केन विनिर्मितं ॥ २० ॥

टीका--बोरडीना वृक्षनो एक कांटो तीक्ष्ण अने सरल होय छे बीजो वांको होय छे अने तेना फळ गोळाकार थाय छे, कहो ते कोणे बनाव्युं ? अर्थात् स्वभावथीज थाय छे.

अक्षर वादीउ आ प्रमाणे कहे छे.

अक्षरात्क्षरितः काल, स्तस्माद् व्यापक इष्यते ।
व्यापकादिप्रकृत्यंतां, सैव सृष्टिं प्रचक्षते ॥ २१ ॥

टीका-- एक अक्षर स्वरूप ब्रह्ममांथो काळ खरेलो छे, ते कारणथी ते व्यापक कहेवाय छे, ते व्यापक जेनी आदिमां छे अने प्रकृति जेना अंतमां छे एवो आ सृष्टि कहेवाय छे. २१

बीजाउ आ प्रमाणे कहे छे.

---

१ अहीं 'तांहि' होयतो ठीक लागे छे.

अनुष्टुप्.

यत्तत्पुरा कृतं कर्म, न स्मरंतीह मानवाः ।
तदिदं पांडवश्रेष्ठ, दैवमित्यभिधीयते ॥ १८ ॥

टीका—हे युधिष्टिर! मनुष्योने जे जे पूर्वे करेलां कर्म सांभरतां नथी तेने दैव एम कहे छे. ॥ १८ ॥

स्वभाव वादीउ नीचे प्रमाणे कहे छे.

उपजातिभेदः

कः कंटकानां प्रकरोति तैक्ष्ण्यं, विचित्रतां वा मृगपक्षिणां च ।
स्वभावतः सर्वमिदं प्रवृत्तं, न कामचारोऽस्ति कुतः प्रयत्नः ॥१९॥

टीका--कांटाउमां तीक्ष्णता अने मृग तथा पक्षीउमां विचित्रता कोण करे छे? अर्थात् कोइ करवा बेसतुं नथी. आ सर्व स्वभावथीज प्रवर्त्तेलुं छे. कांइपण इच्छा प्रमाणे थतुं नथी, तेथी शा माटे प्रयत्न करवो? ॥ १९ ॥

उपजातिवृत्त:

यथा यथा पूर्वकृतस्य कर्मणः, फलं निधानस्थमिवोपतिष्ठते ।
तथा तथा तत्प्रतिपादनोद्यता, प्रदीपहस्तेव मतिः प्रवर्त्तते ॥ १६ ॥

टीका—जेम जेम पूर्वे करेला कर्मनुं फल भंडारमां रहेलुं होय तेम अनुक्रमे प्राप्त थतुं जाय छे, तेम तेम तेनुं प्रतिपादन करवाने उद्यमवंत थयेली बुद्धि हाथमां दीपक होय तेम प्रवर्त्ते छे. अर्थात् जेवां कर्म उदयमां आवेला होय छे तेवी बुद्धि थाय छे. कह्युं छे के बुद्धिः कर्मानुसारिणी ॥१६॥

विधिर्विधानं नियतिः स्वभावः, कालो ग्रहा ईश्वरकर्म दैवम् ।
भाग्यानि कर्माणि यमः कृतांतः, पर्यायनामानि पुराकृतस्य ॥१७॥

टीका—विधि, विधान, नियति, स्वभाव, काल, ग्रह, ईश्वरी कर्म, दैव, भाग्य, कर्म, यमराज अने कृतांत ए बधा पूर्वे करेला कर्मना पर्याय नामो छे. ॥१७॥

उपजातिछंदः

वने रणे शत्रुजलाग्निमध्ये, महार्णवे पर्वतमस्तके वा ।
सुप्तं प्रमत्तं विषमस्थितं वा, रक्षंति पुण्यानि पुरा कृतानि ॥१४॥

टीका–वनमां, रणमां, शत्रुउमां, जलमां, अग्निमां, मोटा समुद्रमां अने पर्वतना शीखर उपर सुतो होय त्यारे, प्रमादीपणामां तेमज कोइपण प्रकारनी विषम स्थितिमां पूर्वे करेलां पुण्यो रक्षा करे छे. ॥१४॥

दैव वादीउ नीचे प्रमाणे कहे छे.

वसंततिलका.

स्वच्छंदतो नहि धनं न गुणो न विद्या, नाप्येव धर्मचरणं न सुखं न दुःखम् ।
आरुह्य सारथिवशेन कृतांत यानं, दैवं यतो नयति तेन पथा व्रजामि ॥१५॥

टीका–धन, गुण, विद्या, धर्माचरण, सुख अने दुःख, ते सर्व स्वेच्छाए कांइ करी शकतां नथी, तेथी यमराजना वाहन (शबयान–ननामी) उपर बेसी सारथिने वश थइ ज्यां दैव लइ जाय ते मार्गे हुं जाउंछुं. ॥१५॥

टीका—आत्मा वडेज संसारना सुख दुःखथी दीन थयेला आत्मानो उद्धार करवो. आत्माने अधोगतिए पहोचाडवो नहीं, कारण के आत्माज आत्मानो बंधु छे अने आत्माज आत्मानो शत्रु छे. ॥ ११ ॥

सुतुष्टानि च मित्राणि, सुक्रुद्धाश्चैव शत्रवः ।
न हि मे तत्करिष्यंति, यन्न पूर्वं कृतं मया ॥ १२ ॥

टीका—जे पूर्वे में कर्युं न होय, ते संतुष्ट थयेला मित्रो के क्रोध पामेला शत्रुउ मने करीश कशे नहीं. अर्थात् पूर्वना कृत्य प्रमाणे जे थवानुं हशे तेज थशे. ॥१२॥

शुभाशुभानि कर्माणि, स्वयं कुर्वंति देहिनः ।
स्वयमेवोपकुर्वंति, दुःखानि च सुखानि च ॥ १३ ॥

टीका—सर्व प्राणीउ पोतेज शुभाशुभ कर्मने करे छे अने पछी पोतेज ते प्रमाणे सुख दुःख भोगवे छे. ॥१३॥

टीका—ते आत्मा अक्षर (खरे नहीं तेवो) सर्व प्राणीओमां व्यापक अने संप्रदाय रूप, कहेवाय छे. वली ते शरीरमां संचार करनार प्राणवायु, परब्रह्म, हंस (जीव स्वरूप) अने पुरुष (विराट) रूप छे. ॥ ८ ॥

नान्यस्तस्मात्परो द्रष्टा, श्रोता मंतापि वा भवेत् ।
न कर्त्ता न च भोक्तास्ति, वक्ता नैव च विद्यते ॥ ९ ॥

टीका—ते आत्मा शिवाय बीजो कोइ द्रष्टा (जोनार), सांभलनार, मनन करनार, कर्त्ता, भोक्ता अने वक्ता (बोलनार) नथी. ॥ ९ ॥

चेतनोऽध्यवसायेन, कर्मणा संनिबध्यते ।
ततो भवस्तस्य भवे, त्तदभावात्परं पदम् ॥ १० ॥

टीका—चेतन (आत्मा) अध्यवसायथी कर्मनी साथे बंधाय छे तेथी तेने संसार प्राप्त थाय छे, अने ज्यारे ते संसारनो अभाव थाय छे त्यारे ते जीवात्मा परम पदने पामे छे ॥१०॥

उद्धरेद्दीनमात्मानं, नात्मानमवसादयेत् ।
आत्मनैवात्मनो बंधु, रात्मैव रिपुरात्मनः ॥ ११ ॥

टीका—आत्मज्ञानना स्वभावथी स्वेच्छाए मनन करवाना संभवथी अने पोताना कर्मने उत्पन्न करवाथी जीवात्मा स्वयंभू कहेवाय छे. ॥ ५ ॥

नैनं छिंदंति शस्त्राणि, नैनं दहति पावकः ।
नचैनं क्लेदयंत्यापो, न शोषयति मारुतः ॥ ६ ॥

टीका—ए आत्माने शस्त्रो छेदतां नथी, अग्नि बालतो नथी, जल पलाली शकतुं नथी अने पवन शोषण करतो नथी. ॥ ६ ॥

अच्छेद्योऽयमभेद्योयं, निरुपाख्योऽयमुच्यत ।
नित्यः सततगः स्थाणु, रचलोऽयं सनातनः ॥ ७ ॥

टीका—ते आत्मा, अछेद्य (छेदी शकाय नहीं तेवो) अभेद्य (भेदी शकाय नहीं तेवो) नाम रहित, नित्य, हमेशां गति करनार छतां, स्थिर अचल अने सनातन शाश्वत छे. ॥७॥

सोऽक्षरः स च भूतात्मा, संप्रदायः स उच्यते ।
स प्राणः स परं ब्रह्म, स हंसः पुरुषश्च सः ॥ ८ ॥

टीका—सर्व देवताउ आत्मा छे अने सर्व आत्माने विषे रहेलुं छे, ए आत्माज प्राणीउने कर्म योग उत्पन्न करे छे. ॥ २ ॥

आत्मा धाता विधाता च, आत्मा च सुखदुःखयोः ।
आत्मा स्वर्गश्च नरकश्च, आत्मा सर्वमिदं जगत् ॥ ३ ॥

टीका—आत्मा धारण करनार छे, आत्मा सुख दुःखना विधाता छे, स्वर्ग तथा नरक आत्मा छे अने आ सर्व जगत् पण आत्मा छे. ॥ ३ ॥

न कर्त्तृत्वं न कर्माणि, लोकस्य सृजते प्रभुः ।
स्वकर्मफलसंयोगः, स्वभावाद्धिप्रवर्त्तते ॥ ४ ॥

टीका—ईश्वर आ लोकनुं कर्त्तापणुं के कर्म कांइपण सृजतो नथी. पोत पोताना कर्मना फलनो संयोग स्वभावथी प्रवर्त्ते छे. ॥ ४ ॥

आत्मज्ञानस्वभावेन, स्वयं मननसंभवात् ।
स्वकर्मणश्च संभूतेः, स्वयंभूर्जीव उच्यते ॥ ५ ॥

राट् पुरुष छे. जे पुरुषात्मा मोक्ष उपर सत्ताधारी छे, जे अन्नथी उगे छे, वधे छे अने पल्लवे छे ते सर्व पुरुषथीज छे. जेनाथी दूर, नजिक अने अंतरे छे ते सर्व तेनामां छे. तेथी बाह्य, पर, के अपर कांइ नथी. तेनाथी कोइ सूक्ष्म नथी तेम कोइ मोटुं नथी. ते विराट पुरुष एकज वृक्षनी जेम स्तब्ध थइ आकाश सुधी रहेलो छे. ते पुरुष रूपे आ सर्व पूर्ण छे. ते एकज ज्यारे भूतात्मा (पंच भूतरूपे) थाय त्यारे सर्व जगतनो लय थाय छे. आ जगतमां क्षर अने अक्षर एवा बे पुरुषो छे. तेमां क्षर ए सर्व भूत छे अने अक्षर ए कूटस्थ आत्मा छे.

बीजा आत्मवादीउ नीचे प्रमाणे कहे छे.

विद्यमानेषु शास्त्रेषु, ध्रियमाणेषु वक्तृषु ।
आत्मानं ये न जानंति, ते वै आत्महता नराः ॥ १ ॥

टीका—शास्त्रो विद्यमान छतां अने वक्ताउ मळतां छतां जे आत्माने जाणता नथी तेउ निश्चे आत्महत्या करनारा छे. ॥ १ ॥

आत्मा वै देवता सर्वं, सर्वमात्मन्यवस्थितम् ।
आत्मा हि जनयत्यैष, कर्मयोगं शरीरिणाम् ॥ २ ॥

टीका–क्रोध, शोक, मद, उन्माद अने काम विगेरे दोषोथी उपद्रव पामेला पुरुषो आगल रहेला अभूतने जोवे छे. अर्थात् तेउनी आगल वस्तुताए कांइ नहीं छतां तेउ आत्मा सरूपे जुवे छे. ॥ ७५ ॥

पुरुष वादीउ नीचे प्रमाणे कहे छे.

मंत्रछंद:

पुरुष एवेदं सर्वं, यद्भूतं यच्च भाव्यम् । उतामृतत्वस्येशानो, यदन्नेनातिरोहति यदेजति यन्नैजति । यत्दूरे यदु अंतिके यदंतरस्य सर्वस्य यदुसर्वस्यास्य बाह्यो यस्मात्परं नापरमस्ति किंचिद्यस्मान्नाणीयो न ज्यायोऽस्ति कश्चिद्वृक्ष इव स्तब्धो दिवि तिष्ठत्येकस्तेनेदं पूर्णं पुरुषरूपेण सर्वं एक एव हि भूतात्मा तदा सर्वं प्रलीयते ॥ द्वावेव पुरुषौ लोके क्षरश्चाक्षर एव च । क्षरश्च सर्व भूतानि कूटस्थोऽक्षर उच्यते ॥

टीका–आ सर्व जगत् विराट पुरुष रूपज छे, जे सर्व थयेलुं अने जे थवानुं ते पण वि

उपजातिछंद.

प्रवर्त्तमानान् प्रकृतेरिमान्गुणान् तमोवृतत्वाद्विपरीतचेतनः ।
अहं करोमीत्यबुधोऽपि मन्यते, तृणस्य कुब्जीकरणेऽप्यनीश्वरः ॥७३॥

टीका—अज्ञान अंधकारथी ढंकाइ जवाने लीधे जेनुं चेतन विपरीत थइ गयेलुं छे एवो अज्ञानी जीव के जे एक घासना तरणाने वांकुं करवा पण असमर्थ छे ते 'हुं करुं छुं' एम अहंकारथी माने छे. ॥७३॥

प्रवर्त्तता प्रकृतिना आ गुणाने बौद्ध मतवाला नीचे प्रमाणे कहे छे.

विज्ञप्तिमात्रमेवैतत्, असमर्थावभासनात् ।
यथा तैमिरकस्येह, कोशकीटादि दर्शनम् ॥ ७४ ॥

टीका—जेम अंधारीवाला पुरुषने भ्रमथी कोश कीडा विगेरे जोवामां आवे छे तेम असमर्थपणाना आभासथी आ जगत् मात्र विज्ञप्ति (जलखी शकाय तेवां) रूपे देखाय छे.

क्रोधशोकमदोन्माद कामदोषाद्युपद्रुताः ।
अभूतानि च पश्यंति, पुरतोऽवस्थितानि च ॥ ७५ ॥

पांच तन्मात्रा अने मन सहित दश इंद्रिय एम सोल संख्यावालो गण उत्पन्न थाय छे, अने ए सोल गण मांहेना पांच (तन्मात्रा) थी पंच महाभूत उत्पन्न थाय छे. ॥७०॥

मूलप्रकृतिरविकृतिर्महदाद्याः प्रकृतिविकृतयः सप्त ।
षोडशकश्च विकारो, न प्रकृतिर्न च विकृतिः पुरुषः ॥ ७१ ॥

टीका–जे प्रधान पदथी उलखाय छे ते मूल प्रकृति छे, ते कोइनी विकृति नथी. महत् तत्त्वने आदि लइने सात तत्त्व प्रकृति विकृति छे, एटले महत्तत्त्व अहंकारनी प्रकृति अने प्रधाननी विकृति छे, तेवी रीते बधा तत्त्व समजी लेवा. आकाशादि पंचमहाभूत अने अग्यार इंद्रिय ए सोलनो गण विकृति छे, प्रकृति नथी, अने जे पुरुष (कूटस्थ आत्मा) छे ते प्रकृति नथी अने विकृति पण नथी. ॥७१॥

गुणलक्षणो न यस्मात्, कार्यकारणलक्षणोऽपि नो यस्मात् ।
तस्मादन्यः पुरुषः, फलभोक्ता चेत्यकर्त्ता च ॥ ७२ ॥

टीका–जेथी पुरुष गुण लक्षणवालो पण सिद्ध थतो नथी, तेमज कार्य कारणना लक्षणवालो पण सिद्ध थतो नथी, तेथी जे फल भोक्ता अने जे अकर्त्ता छे ते पुरुष जुदा जुदा छे.

आर्या.

पंचविधमहाभूतं, नानाविधदेहनामसंस्थानम् ।
अव्यक्तसमुद्भवं, जगदेतत्केचिदिच्छन्ति ॥ ६८ ॥

टीका—पंच महाभूतवालुं अने नाना प्रकारना देह तथा नामने धरावतुं आ जगत् अव्यक्त (प्रकृति) थी उत्पन्न थयेलुं छे, एम केटलाएक (सांख्य मतवाला) माने छे. ॥६८॥

सर्वगतं सामान्यं, सर्वेषामादिकारणं नित्यम् ।
सूक्ष्ममलिंगमचेतन, मक्रियमेकं प्रधानाख्यम् ॥ ६९ ॥

टीका—ते जगत्नुं कारण जे अव्यक्त प्रधान ते सर्व व्यापक, सामान्य, सर्वनुं आदि कारण, नित्य, सूक्ष्म, लिंग रहित, अचेतन अने क्रिया वर्जित एकज छे. ॥६९॥

प्रकृतेर्महांस्ततोऽहंकारस्तस्मात् गणश्च षोडशकः ।
तस्मादपि षोडशकात्पंचभ्यः पंचभूतानि ॥ ७० ॥

टीका—ते प्रकृति प्रधान थकी महान् अने तेनाथी अहंकार उत्पन्न थायछे, अहंकारमांथी

टीका–प्रथम आ जगत् अंधकाररूप, अज्ञान, लक्षण रहित अने तर्कमां आवे नहीं तेवुं हतुं, तेमज जाणे सुइ गयुं होय तेम सर्व रीते जाणी न शकाय तेवुं हतुं. ॥६५॥

ततः स्वयंभूर्भगवानव्यक्तो व्यंजयन्निदम् ।
महाभूतादिवृत्तौजाः प्रादुरासीत्तमोनुदः ॥ ६६ ॥

टीका–पछी अव्यक्त (अप्रत्यक्ष) एवा स्वयंभू भगवान् के जेनुं पराक्रम महाभूतादि कथी आवृत्त हतुं ते आ जगत्ने प्रगट करता सता अंधकारने दूर करीने प्रगट थया. ॥६६॥

लोकानां स च वृद्ध्यर्थं, मुखबाहूरुपादतः ।
ब्राह्मणं क्षत्रियं वैश्यं, शूद्रं च विन्यवर्त्तयत् ॥ ६७ ॥

टीका–ते ईश्वरे लोकोनी वृद्धिने माटे मुखमांथी ब्राह्मण, बाहुमांथी क्षत्रिय, साथल मांथी वैश्य अने चरणमांथी शूद्र एम चार वर्ण उत्पन्न कर्या. ॥६७॥

सांख्य मतवालाओ नीचे प्रमाणे माने छे.

मंदाक्रांता.

सूक्ष्मोऽचिंत्यो विकरणगणः सर्ववित्सर्वकर्त्ता
योगाभ्यासादमलिनधिया योगिना ध्यानगम्यः ।
चंद्रार्काग्निक्षितिजलमरुद्दीक्षिताकाशमूर्त्ति-
र्ध्येयो नित्यं शमसुखरतैरीश्वरः सिद्धिकामैः ॥ ६४ ॥

टीका—जे ईश्वर सूक्ष्म, अचिंत्य, इंद्रियोथी रहित, सर्वज्ञ अने सर्व कर्त्ता छे; जे योगाभ्यासथी निर्मल बुद्धिवाला योगीओने ध्यानवडे गम्य छे; अने जे चंद्र, सूर्य, अग्नि, पृथ्वी, जल, पवन, यजमान अने आकाश ए अष्टमूर्त्ति कहेवाय छे; ते ईश्वर शमताना सुखमा तत्पर अने सिद्धिनी कामना राखनारा पुरुषोए नित्य ध्यान करवा योग्य छे. ॥६४॥

ब्रह्मवादीओ नीचे प्रमाणे कहे छे.

आसीदिदं तमोभूत,-मप्रज्ञातमलक्षणम् ।
अप्रतर्क्यमविज्ञेयं, प्रसुप्तमिव सर्वतः ॥ ६५ ॥

टीका—काल प्राणीओने सरजे छे, काल प्रजाओनो संहार करे छे अने काल सुइ गयेला प्राणीओना संबंधमां पण जागे छे, तेथी कालज दुरतिक्रम (अतिक्रम न करी शकाय तेवो) छे.

'आ जगतनुं कारण ईश्वर छे, एम माननाराओ नीचे प्रमाणे कहे छे.

प्रकृतीना यथा राजा, रक्षार्थमिह चोद्यतः ।
तथा विश्वस्य विश्वात्मा, स जागर्त्ति महेश्वरः ॥ ६२ ॥

टीका—जेम आ लोकमां प्रजानी रक्षाने माटे राजा उद्यमवंत छे, तेम विश्वात्मा ईश्वर आ विश्वनी रक्षाने माटे उद्यमवंत थइ सदा जाग्रत रहे छे. ॥ ६२ ॥

अन्यो जंतुरनीशोऽयमात्मनः सुखदुःखयोः ।
ईश्वरप्रेरितो गच्छेत्, स्वर्गं वा श्वभ्रमेव च ॥ ६३ ॥

टीका—पोताने थतां सुख दुःखमां असमर्थ एवो आ प्राणी ईश्वरथी जुदो छे, ते ईश्वरनी प्रेरणाथी स्वर्गे अथवा नरके जाय छे. ॥६३॥

टीका—देवताउनी माता अदिति, असुरोनी माता दिति, मनुष्योनी माता मनु, सर्व प्रकारना पक्षीउनी माता विनता, सरपोलीआनी माता कद्रू, नाग जातिउनी माता सुलसा, चार पगवालां पशुउनी माता सुरभि, अने सर्व बीजोनी माता इला, (पृथ्वी) ए प्रमाणे ब्रह्माए माताउ उत्पन्न करी. ॥ ५८-५९ ॥

प्रभवस्तासां विस्तरमुपागतः केचिदेवमिच्छंति ।
केचिद्वदंत्यवर्णां सृष्टं वर्णादिभिस्तेन ॥ ६० ॥

टीका—ते माताउनी संतति आ जगत्मां मोटा विस्तारने पामी छे, एम केटलाएक इच्छे छे; केटलाएक कहे छे के, प्रथम वर्णादिके रहित सृष्टि थइ छे; वली कोइ कहे छे के, ते ब्रह्माए ब्राह्मण, क्षत्रिय वैश्य अने शूद्र ए चार वर्णोना क्रमथी सृष्टि करेली छे. ॥६०॥

कालवादीउ नीचे प्रमाणे कहे छे.

अनुष्टुप्.

कालः सृजति भूतानि, कालः संहरते प्रजाः ।
कालः सुप्तेषु जागर्त्ति, कालो हि दुरतिक्रमः ॥ ६१ ॥

आर्याछंद.

तस्मिंश्च पद्मे भगवान् दंडकमंडलुयज्ञोपवीतमृगचर्मवस्त्रसंयुक्तः ।
ब्रह्मा तत्रोत्पन्नस्तेन जगन्मातरः सृष्टाः ॥ ५७ ॥

टीका—ते नाभिपद्ममांथी दंड, कमंडल, यज्ञोपवीत, मृगचर्म अने वस्त्र सहित भगवान् ब्रह्मा उत्पन्न थया, तेमणे केटलीएक जगत्नी माताउ उत्पन्न करी. ॥ ५७ ॥

ते माताउ नीचे प्रमाणे बतावे छे.

आर्या.

अदितिः सुरसंघानां, दितिरसुराणां मनुर्मनुष्याणाम् ।
विनता विहंगमाना, माता विश्वप्रकाराणाम् ॥ ५८ ॥
कद्रूः सरीसृपाणां, सुलसा माता तु नागजातीनाम् ।
सुरभिश्चतुष्पदानाम्, इला पुनः सर्वबीजानाम् ॥५९॥ युग्मम् ।

तस्मिन्नेकार्णवीभूते, नष्टस्थावरजंगमे ॥
नष्टामरनरे चैव, प्रनष्टोरगराक्षसे ॥ ५४ ॥
केवलं गह्वरीभूते, महाभूतविवर्जिते ॥
अचिंत्यात्मा विभूस्तत्र शयानस्तप्यते तपः ॥ ५५ ॥ युग्मम् ।

टीका—ज्यारे आ जगत् प्रलयकाले एक जलधिरूप थाय छे, त्यारे स्थावर अने जंगम सर्व पदार्थ नाश पामे छे, देव मनुष्य, सर्प अने राक्षस नष्ट थाय छे, तेमज ते महाभूत वर्जित थइ मात्र गुहा जेवुं देखाय छे; ते समये तेमां जेनुं अचिंत्य स्वरूप छे एवा ईश्वर (विष्णु) शयन करता करता तपस्या करे छे. ॥ ५४-५५ ॥

तत्र तस्य शयानस्य, नाभौ पद्मं विनिर्गतम् ।
तरुणार्कमंडलनिभं, हृद्यं कांचनकर्णिकम् ॥ ५६ ॥

टीका—त्यां शयन करता एवा विष्णुनी नाभिमांथी तरुण सूर्यना मंडल जेवुं अने सुवर्णनी कर्णिकावालुं मनोहर कमल निकळ्युं. ॥ ५६ ॥

टीका—जलमां विष्णु छे, स्थलमां विष्णु छे अने आकाशमां विष्णु छे. विष्णुनी श्रेणी थी भरपूर एवा आ जगतमां कांइ पण विष्णु वगर नथी. ॥ ५१ ॥

सर्वतः पाणिपादांतं, सर्वतोऽक्षिशिरोमुखम् ॥
सर्वतः श्रुतिमान् लोके, सर्वमाश्रित्य तिष्ठति ॥ ५२ ॥

टीका—जेना सर्व तरफ हाथ पग छे, जेना सर्व तरफ नेत्र मस्तक अने मुख छे, जेना सर्व तरफ कान छे, अने जे आ जगत्‌मां सर्वमां आश्रय करी रहेला छे, एवा पुरुष ते ईश्वर छे.

ऊर्ध्वमूलमधः शाख—मश्वत्थं प्राहुरव्ययम् ।
छंदांसि यस्य पत्राणि, यस्तं वेत्ति स वेदवित् ॥ ५३ ॥

टीका—ऊंचा मूलवालो अने नीचे जेनी शाखा छे एवो, शाश्वत ब्रह्मरूप अश्वत्थ (पींपला) वृक्ष छे. तेनां पत्र छंदस् एटले वेदना मंत्र छे. एने एटले ए अश्वत्थने जे जाणे ते समग्र पदार्थने जाणे छे. ॥ ५४ ॥

पुराणमां वली नीचे प्रमाणे जुदी रीते लखे छे.

पुरुषप्रभवं केचिद्दैवात्केचित् प्रभावतः ॥
अक्षरात्क्षरितं केचित्, केचिदंडोद्भवं जगत् ॥ ४९ ॥

टीका—केटलाएक आ जगत् पुरुष (आत्मा) थी उत्पन्न थयेलुं माने छे, केटलाएक दैवना प्रभावथी उत्पन्न थयेलुं माने छे, केटलाएक अक्षर (ब्रह्म) मांथी खरेलुं आ जगत् माने छे अने केटलाएक इंडामांथी उत्पन्न थयेलुं माने छे. ॥ ४९ ॥

यादृच्छिकमिदं सर्वं, केचिद्भूतविकारजम् ॥
केचिच्चानेकरूपं तु, बहुधा संप्रधाविताः ॥ ५० ॥

टीका—केटलाएक आ जगत्ने यदृच्छाए (अकस्मात्) उत्पन्न थयेलुं माने छे, केटलाएक पंचमहाभूतना विकारथी उत्पन्न थयेलुं माने छे अने केटलाएक अनेकरूपवालुं माने छे; आ प्रमाणे जुदा जुदा मतवादीओ घणे प्रकारे जगतनी उत्पत्ति विषे विचार बांधीने दोड्या छे.

वैष्णवो नीचे प्रमाणे कहे छे.

जले विष्णु स्थले विष्णुराकाशे विष्णुमालिनि ॥
विष्णुमालाकुले लोके, नास्ति किंचिदवैष्णवम् ॥ ५१ ॥

टीका—केटलाएक ईश्वरनी एक मूर्त्तिनेज विष्णु, शिव अने ब्रह्मा एम त्रण प्रकारे थयेली माने छे, तेमां शिव आ जगत्नुं बीज छे, विष्णु जगत्ना कर्त्ता छे अने ब्रह्मा जगत्नी क्रिया छे. ॥ ४६ ॥

अनुष्टुप्.

वैष्णवं केचिदिच्छंति, केचित् कालकृतं जगत् ॥
ईश्वरप्रेरितं केचित्, केचिद् ब्रह्मविनिर्मितम् ॥ ४७ ॥

टीका—केटलाएक आ जगत्ने विष्णुथी थयेलुं माने छे, केटलाएक काले करेलुं माने छे, केटलाएक ईश्वर प्रेरित माने छे अने केटलाएक ब्रह्म रचित माने छे. ॥४७॥

अव्यक्तप्रभवं सर्वं, विश्वमिच्छंति कापिलाः ॥
विज्ञप्तिमात्रं शून्यं च, इति शाक्यस्य निश्चयः ॥ ४८ ॥

टीका—कपिलना मतवाला आ सर्व विश्वने अव्यक्त प्रभव एटले प्रकृतिथी उत्पन्न थयेलुं माने छे अने शाक्य (बौद्ध) मतवालानो एवो निश्चय छे के, आ जगत् विज्ञान मात्र अने शून्य ज छे. ॥ ४८ ॥

टीका—केटलाएक वादीत आ जगतने ईश्वरथी थयेलुं माने छे, केटलाएक चंद्र अने अग्निथी थयेलुं माने छे, अने केटलाएक छ द्रव्यना विकल्पथी थयेलुं माने छे. ४३

द्रव्यगुणकर्मसामान्य युक्तिविशेषान् कणाशिनस्तत्त्वम् ।
वैशेषिकमेतावज्जगदप्येतावदेतावत् ॥ ४४ ॥

टीका—न्यायशास्त्रना आचार्य कणाद द्रव्य, गुण, कर्म अने सामान्यनी युक्तिथी तत्त्व माने छे. वैशेषिक मतवाला पण तेज प्रमाणे माने छे. वली जगत्नी उत्पत्ति पण तेना प्रमाणेज माने छे. ॥ ४४ ॥

इच्छंति काश्यपीयं, केचित्सर्वं जगन्मनुष्याद्यम् ।
दक्षप्रजापतीयं त्रैलोक्यं केचिदिच्छंति ॥ ४५ ॥

टीका—केटलाएक आ मनुष्यादिक सर्व जगत् कश्यप मुनिथी थयेलुं माने छे अने केटलाएक आ त्रैलोक्य ब्रह्मानापुत्र दक्ष प्रजापतिथी थयेलुं माने छे. ॥४५॥

केचित्प्राहुर्मूर्त्तिं, त्रिधा गतैका हरिः शिवो ब्रह्मा ।
शंभुर्बीजं जगतः कर्त्ता विष्णुः क्रिया ब्रह्मा ॥ ४६ ॥

आर्या.

लोकक्रियात्मतत्त्वे, विवदंते वादिनो विभिन्नार्थं ।
अविदितपूर्वं येषां स्याद्वादविनिश्चितं तत्त्वम् ॥ ४१ ॥

टीका–जेणए स्याद्वादथी निश्चय करेला तत्त्वने पूर्वे जाएयुं नथी, तेवा वादीञ लोक (जगत्) क्रिया अने आत्म तत्त्वने विषे भिन्न भिन्न अर्थने ग्रहण करीने विवाद करे छे.

हवे लोकतत्त्व विषे विविध मत दर्शावे छे.

इच्छंति कृत्रिमं सृष्टि,–वादिनः सर्वएवमिति लोकम् ।
कृत्स्नं लोकं माहे,–श्वरादयः सादिपर्यंतम् ॥ ४२ ॥

टीका–सर्व सृष्टिवादीञ आ लोकने कृत्रिम (कर्त्ताथी बनेलो) माने छे, अने माहेश्वरादि मतवाला आ समग्र लोकने आदि अने अंतवालो माने छे. ॥ ४२ ॥

नानीश्वरजं केचित् केचित्सोमाग्निसंभवं लोकम् ।
इत्यादिषड्विकल्पं जगदेतत्केचिदिच्छंति ॥ ४३ ॥

वंशस्थ

अवश्यमेषा कतमोऽपि सर्ववित्, जगद्धितैकांतविशालशासनः ।
स एव मृग्यो मतिसूक्ष्मचक्षुषा, विशेषमुक्तैः किमनर्थपंक्तिः ॥३९॥

टीका–ए सर्व देवोमां अवश्य कोइ एकज सर्वज्ञ देव छे, के जेनुं विशाल शासन जगत्‌ना हितमां एकांतपणे रहेलुं छे, तेज देव बुद्धिरूप सूक्ष्म चक्षु वडे शोधवा योग्यछे, विशेषपणे वर्णवेला पण अनर्थ उत्पन्न करवामां पंडित एवा बीजा देव शा कामना छे?

आया

यस्य निखिलाश्च दोषा, न सन्ति सर्वे गुणाश्च विद्यन्ते
ब्रह्मा वा विष्णुर्वा, महेश्वरो वा नमस्तस्मै ॥ ४० ॥

टीका–जेनामां सर्व दोषो रहेला न होय अने सर्व गुणो विद्यमान होय, तेवा ब्रह्मा विष्णु के शंकर जे होय तेमने मारो नमस्कार हो. ॥ ४० ॥

ब्रह्मा विष्णुर्भवतु वरदः शंकरो वा हरो वा,

यस्याचिंत्यं चरितमसमं भावतस्तं प्रपद्ये ॥ ३७॥

टीका–पोताना स्वार्थनो त्याग करी बीजाना हितमां तत्पर थइ जे सर्वरूप, सर्वाकार, अने समान एवा आ विचित्र विश्वने सर्वदा जाणी शकेछे, तेवा देव कदि ब्रह्मा, होय, विष्णु होय, के वरदान आपनार शंकर वा हर होय, अने जेनुं अपूर्व अने अचिंत्य चरित्र होय, तेवा (गमे ते) देवने हुं भावथी अंगीकार करुं छुं. ॥ ३७ ॥

अनुष्टुप्

पक्षपातो न मे वीरे, न द्वेषः कपिलादिषु ।

युक्तिमद्वचनं यस्य, तस्य कार्यः परिग्रहः ॥ ३८ ॥

टीका–अमारे श्री वीरप्रभु उपर पक्षपात नथी, तेम कपिल विगेरे अन्य मतीओनी उपर द्वेष नथी, पण जेनुं युक्तिवाळुं वचन होय ते देवनो स्वीकार करवो एवो अमारो विचार छे. ॥ ३८ ॥

शिखरिणी

यदा रागद्वेषादसुरसुररत्नापहरणे, कृतं मायावित्वं भुवनहरणासक्तमतिना ।
तदा पूज्यो वंद्यो हरिरपरिमुक्तोऽध्रुवतया, विनिर्मुक्तं वीरं न नमति जनो मोहबहुलः ॥

टीका—ज्यारे विष्णुए रागद्वेषथी सर्व जगतनुं सार हरण करवानी बुद्धिथी देव अने असुरोना रत्नोने हरी जवा माटे मोहनो रूप लइ मायावीपणुं बताव्युं, त्यारे संसारना नाशवंतपणाथी अनिर्मुक्त एवा ते विष्णु (मोहग्रस्त जनोने) पूज्य अने वंद्य थइ पड्या; पण श्री वीरप्रभु के जे संसारना नाशवंतपणाथी निर्मुक्त अने मायावीपणाथी रहित छे तेमने अति मोह पामेला लोको नमता नथी. ॥ ३६ ॥

निष्पक्षपात रीते जेनामां गुण होय ते देवनुंज शरण लेवुं ते योग्य छे, ते कहे छे.

मंदाक्रांता

त्यक्तस्वार्थः परहितरतः सर्वदा सर्वरूपं,
सर्वाकारं विविधमसमं यो विजानाति विश्वम् ॥

स्फुटं यस्य ज्ञेयं करतलगतं वेत्ति सकलम्

प्रपद्यध्वं संतः सुगतमसमं भक्तिमनसः ॥ ३४ ॥

टीका—जे हमेश हितकारी छे, जे सर्वदा जगतना उपकारी छे, विविध प्रकारना क्लेशोथी पीडित एवा आ जगतने जेमणे स्वस्थ–सुखी करेलुं छे, अने जे सर्व ज्ञेय वस्तुने करतलमां रहेल होय तेम स्फुट रीते जाणे छे; तेवा अनुपम श्री वीर प्रभुने हे सत्पुरुषो, मनमां भक्तिवाला थइने अंगीकार करो. ॥ ३४ ॥

उपजातिभेदः

असर्वभावेन यदृच्छया वा, परानुवृत्त्या विचिकित्सया वा ।

ये त्वां नमस्यंति मुनींद्रचंद्र, तेऽप्यामरीं संपदमाप्नुवंति ॥ ३५ ॥

टीका—हे मुनींद्रचंद्र प्रभु! जे पुरुषो सर्व भाव वगर, वा अकस्मात् दैवयोगे, अथवा बीजाने अनुसरीने अथवा संदेहथी पण जो तमने वंदना करे छे, तो तेओ पण देव संबंधी संपत्तिने पामे छे. ॥ ३५ ॥

जेनामां मोह प्रबल छे ते प्राणी श्री वीर प्रभुने नमतो नथी ते विषे कहे छे.

दत्तं नैव तथा जिनेन न हृतं किंचित्कणादादिभिः ।
किं त्वेकांतजगद्धितः स भगवान् वीरो यतश्चामलं
वाक्यं सर्वमलोपहर्तृ च यतस्तद्भक्तिमंतो वयम् ॥ ३३ ॥

टीका—बौद्ध कांइ अमारा पिता नथी, अने बीजा तीर्थीओ कांइ अमारा शत्रु नथी, वली तेमणे कांइ अमोने धन आप्युं नथी, तेम श्री जिनेश्वरे पण कांइ आप्युं नथी. अने कणाद विगेरे आचार्योए कांइ हरी लीधुं नथी; परंतु एकांत जगतना हितकारी श्री वीर भगवंत छे के जेमनुं निमल वाक्य सर्व पाप रूप मलने हरनारुं छे, जेथी अमे तेमनी उपर परम भक्तिवाला थया छीए. ॥ ३३ ॥

श्री वीर प्रभुना गुण वर्णवे छे.

शिखरिणी

हितैषी यो नित्यं सततमुपकारी च जगतः
कृतं येन स्वस्थं बहुविधरुजार्त्तं जगदिदम् ।

शरीर उपर सहस्रभग (योनि) वालो थवाथी दुःखी थयो, माटे सन्मार्गथी भ्रष्ट थवाथी समर्थोने पण प्रायः विपत्ति प्राप्त थाय छे. ॥ ३१ ॥

अमे वाणी, चरित्र अने गुणमां विशेषपणुं जोइने श्री वीर प्रभुनो आश्रय करीए छीए ते कहे छे.

वसंततिलका

बंधुर्न नः स भगवानरयोऽपि नान्ये, साक्षान्न दृष्टतर एकतमोऽपि चैषाम्।
श्रुत्वा वचः सुचरितं च पृथग् विशेषं, वीरं गुणातिशयलोलतया श्रिताःस्मः ॥

टीका—ते श्री वीर प्रभु कांइ अमारा बंधु नथी, तेम बीजा देवो कांइ अमारा शत्रु नथी; वली तेओमांथी कोइ एक पण देवने अमे प्रत्यक्ष जोयेल नथी पण तेमनां वचनो सांभलीने अने तेमना रूडा चरित्रमां बहु जुदा पडता विशेष भाव सांभलीने अतिशय गुण उपर थती प्रीतिथी अमे श्री वीर प्रभुना आश्रित थया छीए. ॥ ३२ ॥

शार्दूलविक्रीडितम्।

नास्माकं सुगतः पिता न रिपवस्तीर्थ्या धनं नैव तै

टीका–हिंसा करनार अने लज्जा रहित रुद्र राग वश थइने स्त्रीने साथे राखेछे, विष्णु अति क्रूर अने कृतघ्नी छे, स्वामी कार्तिकेय देव सेनानो अधिपति थइ पोतानीज जातिने मारनारो छे, महिष (पाडा) नो वध करनारी अंबिका माणसोनी चरवी, मांस अने अस्थिनी इच्छामां आतुर होवाथी क्रूर छे अने गणेश मधुपान करवानी इच्छा करनार छे पण श्री जिनेश्वरमां कयो अल्प पण दोष छे ? कोई नथी. ॥ ३० ॥

बीजा देवताओने सन्मार्गमांथी भ्रष्ट थतां केवी केवी विपत्ति प्राप्त थइ छे ते जणावेछे–

ब्रह्मा लूनशिरा हरिर्दृशि सरुक् व्यालुप्तशिश्नो हरः
सूर्योऽप्युल्लिखितोऽनलोप्यखिलभुक् सोमः कलंकांकितः ॥
स्वर्नाथोऽपि विसंस्थुलः खलु वपुःसंस्थैरुपस्थैः कृतः
सन्मार्गस्खलनाद्भवन्ति विपदः प्रायः प्रभूणामपि ॥ ३१ ॥

टीका–ब्रह्मानुं मस्तक कपाइ गयुं, विष्णु नेत्रमां रोगवाला थया, शिवनुं लिंग तुटी पड्युं, सूर्यने सराणे चढावी छोल्यो, अग्नि सर्व भक्षी थयो, चंद्र कलंकी थयो, अने इंद्र

शिखरिणी.

न यःशूलं धत्ते न च युवतिमंके समदनां, न शक्तिं चक्रं वा न हलमुशलाद्यायधधरम्
विनिर्मुक्तं क्लेशैःपरहितविधावुद्यतधियं,शरण्यं ज्ञातानां तमृषिमुपयातोऽस्मि शरणम्

टीका–जे त्रिशूलने धारण करता नथी, जे उत्संगमां सकामी युवतिने बेसारता न थी, ज शक्ति, चक्र, हल के मुशल विगेरे आयुधोने राखता नथी, जे संसारिक क्लेशोथी मुक्त छे अने जे बीजाउनुं हित करवामां ज सदा उद्यत छे एवा सर्व प्राणीउना शरणरूप त ऋषिना शरणने हुं प्राप्त थयो छुं. अर्थात् तेवा दोष रहित देवनुं शरण हुं अंगीकार करुं छुं. ॥ २९ ॥

शार्दूलविक्रीडितम्.

रुद्रो रागवशात्त्रियं वहति यो हिंस्रो घृणया वर्जितो,
विष्णुः क्रूरतरः कृतघ्नचरितः स्कंदः स्वयं ज्ञातिहा ॥
क्रूरार्या महिषांतकृन्नरवसामांसास्थिकामातुरा,
पानेच्छुश्च विनायको जिनवरे स्वल्पोऽपि दोषोऽस्ति कः ॥ ३० ॥

जगत्नुं रक्षण करवाने माटे शरण थवा प्रवर्त्तेला छे; वली एक देव रागी छ अने एक देव राग रहित छे, तो ते बंनेमांथी कया देव पूजवा योग्य छे? ते लांबा वखत सुधी विचारीने कहो ॥ २७ ॥

शार्दूलविक्रीडितम्.

शक्रं वज्रधरं बलं हलधरं विष्णुं च चक्रायुधम्
स्कंदं शक्तिधरं श्मशाननिलयं रुद्रं त्रिशूलायुधम् ॥
एतान् दोषभयार्दितान् गतघृणान् बालान् विचित्रायुधान्
नानाप्राणिषु चोद्यतप्रहरणान् कस्तान्नमस्येद्बुधः ॥ २८ ॥

टीका—इंद्र वज्र धरे छे, बलदेव हल राखेछे, विष्णुने चक्रनुं आयुध छे, कार्तिकेयने शक्ति नामनुं आयुध छे अने रुद्र त्रिशूल धरीने स्मशानमां रहे छे; आ सर्व देव के जेओ दोष भयथी युक्त, दया वगरना, बालकना जेवा अज्ञानी, विचित्र आयुधोने धरनारा अने विविध प्राणीओनी उपर शस्त्रो उगामनारा छे तेवा दूषित देवने कयो प्राज्ञ पुरुष प्रणाम करे! अर्थात् कोइ पण करे नहीं. ॥ २८ ॥

टीका-'आ माणस मारे पीडवा योग्य छे, आ रक्षण करवा योग्य छे अने आ वध करवाने लायक छे' आ प्रमाणे धारवुं, ते उत्तम नीति न कहेवाय, पण श्री वीर प्रभुनी बुद्धि तो हमेशां सर्व जनना कल्याणमां, अभ्युदयमां, सुखमां तथा हितमां रहेली छे. ते प्रभुने कोइ छेतरवा योग्य नथी तेम कोइ शत्रुज नथी. ॥ २५ ॥

रागादिदोषजनकानि वचांसि विष्णो,-रुन्मत्तचेष्टितकराणि वचांसि शंभोः ॥
निःशेषदोषशमनानि मुनेस्तु सम्यग्, वंद्यत्वमर्हति तु को नु विचारयध्वम् २६

टीका-श्री विष्णुनां वचनो रागादि दोषने उत्पन्न करनारां छे, शंकरनां वचनो उन्मत्त चेष्टाने करनारां छे अने श्री वीरमुनिनां वचनो सर्व दोषोने शमावनारां छे, हवे विचारो के तेनमांथी सम्यक् प्रकारे वांदवा योग्य कोण छे ? ॥ २६ ॥

यश्चोद्यतः परवधाय घृणां विहाय[1], त्राणाय यश्च जगतः शरणं प्रवृत्तः ॥
रागी च यो भवति यश्च विमुक्तरागः, पूज्यस्तयोः क इह ब्रूत चिरं विचिंत्य २७

टीका-एक देव दया छोडी बीजानो वध करवाने उद्यमवंत थयेला छे अने एक देव

---

१ पाठांतरे 'विधाय' एम पण छे.

टीका–विष्णु के जेनो हाथ ऊगामेला गदाना आयुधथी भयंकर छे, शंकर के जे मनुष्यना मस्तकना अस्थिनी कपालमालाने पेहेरे छे अने श्रीवीर भगवान् के जेनुं अतिशय शांत चरित्र तथा शांत देखाव छे, कहो तेजमांथी कोनो पूजा करशुं ? शांतरूपवालानो के अशांतरूपवालानी ? ॥ २३ ॥

हवे ते देवोना गुणने दर्शावनार हकीकत कहे छे–

दुर्योधनादिकुलनाशकरो बभूव–विष्णुर्हरस्त्रिपुरनाशकरः किलासीत् ॥
क्रौंचं गुहोऽपि दृढशक्तिहरं चकार–वीरस्तु केवलजगद्धितसर्वकारी ॥२४॥

टीका–विष्णु दुर्योधन विगेरेना कुलोना नाश करनार थया छे, शिव त्रिपुर नामना दैत्यनो नाश करनार थया छे, कार्त्तिकेय स्वामिए क्रौंच नामना असुरनी दृढ शक्ति हरी लीधी छे अने श्रीवीर भगवान् तो केवल सर्व जगतना हितकारीज थया छे. ॥ २४ ॥

पीड्यो ममैष तु ममैष तु रक्षणीयो-वध्यो ममैष तु न चोत्तमनीतिरेषा ॥
निःश्रेयसाभ्युदयसौख्यहितार्थबुद्धेर्वीरस्य संति रिपवो न च वंचनीयाः ॥२५॥

टीका—जेम दृष्टिवान् मनुष्य नेत्रवडे विष, कंटक, सर्प अने जीव जंतुओने जोइने तेना वडे आकुल सर्व मार्ग छोडी देइ सम्यक् मार्गे चाले छे तेम कुज्ञान[1], कुश्रुति[2], कुदृष्टि[3], अने कुमार्गना[4] सर्व दोषोने सम्यक् प्रकारे विचारवा अने तेवा दोषथी रहित मार्गे गमन करवुं तेमां परापवाद शो? कांइ नहीं. ॥ २१ ॥

प्रत्यक्षतो न भगवानृषभो न विष्णुरालोक्यते न च हरो न हिरण्यगर्भः ॥
तेषां स्वरूपगुणमागमसंप्रभावात्-ज्ञात्वा विचारयत कोऽत्र परापवादः ॥२२॥

टीका—भगवान् ऋषभ, विष्णु, शिव के ब्रह्मा—तेओमांथी कोइ अत्यारे प्रत्यक्ष जोवामां आवता नथी पण शास्त्रद्वारा तेमना स्वरूपने तेमज गुणने जाणीने पछी विचार करवो, तेमां अपवाद शो? कांइ नही. ॥ २२ ॥

हवे प्रथम ते देवोनुं स्वरूप बतावे छे.

विष्णुः समुद्यतगदायुधरौद्रपाणिः शंभुर्ललन्नटशिरोऽस्थिकपालमाली ॥
अत्यंतशांतचरितातिशयस्तु वीरः कं पूजयाम उपशांतमशांतरूपम् ॥२३॥

१ मिथ्यात्व युक्त ज्ञान, २ खोटी श्रुतिओ,—(शास्त्रो). ३ मिथ्यादृष्टि, ४ मिथ्यात्वमार्ग.

मातृमोदकवद् बाला, ये गृह्णंत्यविचारितम् ॥
ते पश्चात्परितप्यंते, सुवर्णग्राहको यथा ॥ १९ ॥

टीका—जे मूर्ख लोको माताना (माताए आपेला) लाडुनी जेम विचार्या वगर कोइ पण अर्थने ग्रहण करी ले तेओ सुवर्णना ग्राहकनी जेम पश्चाताप पामे छे. ॥ १९ ॥

श्रोतव्ये च कृतौ कर्णौ वाग् बुद्धिश्च विचारणे ॥
यः श्रुतं न विचारेत स कार्यं विंदते कथम् ॥ २० ॥

टीका—बे कान सांभळवाने माटे करेला छे अने सांभळेलानो विचार करवाने माटे वाणी तथा बुद्धि करेली छे, ते छतां जे मूर्ख सांभळीने विचारे नहीं ते केवी रीते कार्य (कर्त्तव्य) ते समजी शके.? ॥ २० ॥

नेत्रैर्निरीक्ष्य विषकंटकसर्पकीटान्, सम्यक् पथा व्रजति तान् परिहृत्य सर्वान् ॥
कुज्ञानकुश्रुतिकुदृष्टिकुमार्गदोषान्, सम्यग् विचारयत कोऽत्र परापवादः ॥२१॥

* सुवर्ण ग्राहक पुरुषनी कथा ग्रंथातरथी जाणी लेवी.

दाहादिभ्यः समलममलं स्यात्सुवर्णं सुवर्णं
नायस्पिंडो भवति कनकं छेददाहक्रमेण ॥ १७ ॥

टीका—जे पुरुषो स्वभावे विनीत होय तेज विनय करवामां निपुण एवा पुरुषोथी विनीत थइ शके छे, पण जे स्वभावथीज अविनीत होय तेज कदि पण विनीत थइ शकता नथी. जे खरेखरुं सुवर्ण होय ते कदि मलीन थयुं होय तो पण दाह छेद ताडन विगेरेथी निर्मल सुवर्ण थइ शके छे, पण लोढानो पिंड होय तेनी उपर दाह छेद तथा ताडन करो तो पण तेनुं सुवर्ण थइ शकतुं नथी. ॥ १७ ॥

अनुष्टुप्.

आगमेन च युक्त्या च योऽर्थः समभिगम्यते ॥
परीक्ष्य हेमवद् ग्राह्यः पक्षपाताग्रहेण किम् ॥ १८ ॥

टीका—जे अर्थ शास्त्र प्रमाण अने युक्तिवडे अभिगम्य थाय ते सुवर्णनी जेम परीक्षा करीने ग्रहण करवो, तेमां पक्षपात के आग्रह शा माटे राखवो? अर्थात् न राखवो. १८

टीका–ज्यां सुधी बीजानी प्रतीति उपरथी बुद्धि फर्या करे एवी होय अर्थात् बीजाना दोरवा प्रमाणे दोरवाय त्यां सुधी पोताना मनने पोतानाज लाभना कोइ कार्य साधवामां जोडी राखवुं. कारण के, कांइ आप्तवाद (दोष रहित आप्तपणानी सिद्धिने पामेला पुरुषनो कहेलो यथार्थवाद) आकाशमांथी आवी पडतो नथी पण ते दृढ बुद्धि पूर्वक विचारथीज उत्पन्न थाय छे. ॥ १५ ॥

यच्चिंत्यमानं न ददाति युक्तिं, प्रत्यक्षतो नाप्यनुमानतश्च ॥
तद्बुद्धिमान् को नु भजेत लोके गोशृंगतः क्षीरसमुद्भवो न ॥ १६ ॥

टीका–प्रत्यक्ष प्रमाण के अनुमान प्रमाणथी चिंतवतां पण जे युक्तिने आपे नहीं अर्थात् युक्ति पूर्वक बंध बेसे नहीं तेवा शास्त्रने कयो बुद्धिमान् पुरुष ग्रहण करे, केमके गायना शींगडामांथी कदि पण दुध नीकलतुंज नथी. ॥ १६ ॥

मंदाक्रांतावृत्तम्.

ये वैनेयो विनयनिपुणैस्ते क्रियंते विनीता
ना वैनेयो विनयनिपुणैः शक्यते संविनेतुम् ॥

नथी, अने जेम सरखी रीते पकवतां छतां [1]कुष्ट कठोल चडतुं नथी; तेम सर्व पदार्थने जणावनारुं जैनशासन पामीने तेमांथी सरखी रीते कथा सांभळतां छतां पण पाप बुद्धिवाळा दुर्जनो [2]बोधिने प्राप्त करी शकता नथी. ॥ १३ ॥

उपजातिवृत्तम्.

हडोहडे[3]यद्वदनिप्लुतः स्यान्नौर्नावि बद्धा च यथा समुद्रे ॥
तथा परप्रत्ययमात्रदक्षो लोकः प्रमादांभसि बंभ्रमीति ॥ १४ ॥

टीका—जेम हड (हय) नी साथे जोडेलो हड (हय) अने नाव साथे बांधेलुं नाव समुद्रमां भम्या करे छे तेम जे लोको मात्र बीजानी प्रतीति उपर रहे छे ते प्रमादरूपी जलमां अतिशय भम्या करे छे. ॥ १४ ॥

यावत्परप्रत्ययकार्यबुद्धिर्विवर्त्तते तावदुपायमध्ये ॥
मनः स्वमर्थेषु विघट्टनीयं न ह्यात्मवादा नभसः पतंति ॥ १५ ॥

---

१ कोकडु—करडु मग मठ अडद विगेरे २ समकित. ३ "हयो हये" एम होवा संभव छे अथवा "हडोहडे" होय तो तेनो अर्थ सेवाळ एवो पण थाय छे.

सर्पना मुखे विष थाय छे, समुद्रमां खारुं थाय छे अने छीपमां मोती थाय छे. ॥ ११ ॥

एकरसमपि वाक्यं, वक्तुर्वदनाद्विनिःसृतं तद्वत् ॥
नानारसतां गच्छति, पृथक्पृथक्भावमासाद्य ॥ १२ ॥

टीका—ते प्रमाणे वक्ताना मुखमांथी एक रसवालुं वाक्य नीकलेलुं होय, पण ते जुदा जुदा भावने पामीने विविध रसने प्राप्त करे छे; एटले एकज वाक्य वीरपणाना भावथी वीररस, शृंगारपणाना भावथी शृंगाररस अने वैराग्य भावथी शांतरस उत्पन्न करे छे.॥१२॥

शार्दूलविक्रीडितम्.

स्वं दोषं समवाप्य नेक्षति यथा सूर्योदये कौशिको
राद्धिं कंकटुको न याति च यथा तुल्येऽपि पाके कृते ॥
तद्वत्सर्वपदार्थभावनकरं संप्राप्य जैनं मतं
बोधिं पापधियो न यान्ति कुजनास्तुल्ये कथासंभवे ॥१३॥

टीका—जेम घुवड पक्षी सूर्योदय थया छतां पण पोताना दोषने लीधे काइ जोइ शकतुं

थयेला पुरुषोने गमे तेवो उपदेश कर्यो होय, तोपण ते कांइ असर करतो नथो. ॥ ८ ॥

एकतडागे यद्यपिबति भुजंगः शुभ्रं जलं गौश्च ॥
परिणमति विषं सर्पे, तदेव गवि जायते क्षीरम् ॥ ९ ॥

टीका—जेम एक सरोवरनुं सारुं जल सर्प अने गाय बंने पीए, पण ते सर्पमा विषरूपे परिणमे छे अने गायमां दुधरूपे परिणमे छे. ॥ ९ ॥

सम्यग्ज्ञानतडागे, पिबतां ज्ञानसलिलं सतामसताम् ॥
परिणमति सत्सु सम्यग्, मिथ्यात्वमसत्सु च तदेव ॥ १० ॥

टीका—तेवी रीते सम्यग् ज्ञानरूप सरोवरनुं ज्ञानरूपी जल सज्जन अने दुर्जन बंने पीए, पण ते सज्जनोमां सम्यक् ज्ञानरूपे परिणमे छे अने दुर्जनोमां मिथ्यात्वरूपे परिणमे छे.

एकरसमंतरीक्षात्पतति, जलं तच्च मेदिनीं प्राप्य ॥
नानारसतां गच्छति पृथक् पृथक् भाजनविशेषात् ॥ ११ ॥

टीका—आकाशमांथी जे मेघनुं पाणी पडे छे ते एक रसवालुं होय छे, पण ते पृथ्वी उपर पड्या पछी जुदा जुदा पात्रोने पामीने जात जातना रसपणाने प्राप्त थाय छे, एटले

टीका—उत्तम वाणीथी उपदेश करनार होय तथापि ते अनार्यने शुं करी शके! तीक्ष्ण धारावालो कुहाडो जेनी पासे छे एवो सुथार पण खराब काष्ठ उपर घा करवाथी हतप्राय थइ कंटाली जाय छे. ॥ ६ ॥

अप्रशांतमतौ शास्त्र, सद्भावप्रतिपादनम् ॥
दोषायाभिनवोदीर्णे, शमनीयमिव ज्वरे ॥ ७ ॥

टीका—जे पुरुषनी मति शांत थइ न होय तेनी आगल शास्त्रोना उत्तम भावार्थनुं प्रतिपादन करवुं ते नवा उदय पामेला ज्वरनी उपर तरत शमाववाने माटे आपेला औषधनी जेम उलटो दोष उत्पन्न करे छे. ॥ ७ ॥

आर्या.

उदितौ चंद्रादित्यौ, प्रज्वलिता दीपकाटिरमलापि ॥
नोपकरोति यथांधे, तथोपदेशस्तमोऽधानाम् ॥ ८ ॥

टीका—चंद्र सूर्य उदय पाम्या होय के कोटीगमे निर्मल दीवाउ प्रगटाव्या होय तथापि ते आंधला माणसने कांइ उपकार करी शकता नथी, तेम अज्ञानरूप अंधकारथी अंध

करेलो जे धर्मोपदेश ते जलने वलोववुं, बेहेरानी आगल बोलवुं अने आंधलानी आगल नृत्य करवुं—तेना जेवो निरर्थक छे ते माटे उपदेश आपवामां ज्ञदिक पुरुषनुं ग्रहण करवुं. अर्थात् ज्ञदिक पुरुषने उपदेश करवो. ॥ ३ ॥ ४ ॥

प्रस्तुत समये कोइए आवीने नीचे प्रमाणे आचार्यने कह्युं के.

आचार्यस्यैव तज्जाड्यं यच्छिष्यो नावबुध्यते ॥
गावो गोपालकेनेव कुतीर्थेनावतारिता: ॥ ५ ॥

टीका—जो शिष्यने बोध न थाय तो ते आचार्यनीज जडता छे, जेम गोवाल मूर्ख होय ते गायोने *कुतीर्थमां (खराब आरामां) उतारे छे. ॥ ५ ॥

तेने आचार्य प्रत्युत्तर आपे छे के,

किं वा करोत्यनार्याणां, उपदेष्टा सुवागपि ॥
तक्षा तीक्ष्णकुठारोऽपि, दुर्दारुणि विहन्यते ॥ ६ ॥

* कुतीर्थ ए शब्द उपरथी एवो पण ध्वनि निकले छे के, जो जड आचार्य होय तो ते कुतार्थ एटले मिथ्यादर्शनमा शिष्यने उतारी दे छे. ते उपरथी जेओ ए मिथ्यादर्शनना मार्ग प्रवर्त्ताव्या छे तेओ जड आचार्य हता एम सिद्ध थाय छे.

भव्याभव्यविचारो न हि युक्तोऽनुग्रहप्रवृत्तानाम् ॥
कामं तथापि पूर्वं परीक्षितव्या बुधैः परिषद् ॥ २ ॥

टीका–जो के बीजानी उपर अनुग्रह करवाने प्रवर्त्तेला महात्माओने 'आ भव्य छे के अभव्य छे' एवो विचार करवो युक्त नथी, तथापि सुज्ञ पुरुषोए यथेच्छ रीते प्रथम जनसमाजनी परीक्षा करवी जोइए. ॥ २ ॥

वज्रमिवाभेद्यमनाः परिकथने चालनीव यो रिक्तः ॥
कलुषयति यथा महिषः पूनकवद्दोषमादत्ते ॥ ३ ॥
जलमंथनवत्कथितं बधिरस्येव हि निरर्थकं तस्य ॥
पुरतोऽधस्य च नृत्तं तस्माद् ग्रहणं तु भद्रस्य–॥ ४ ॥ युग्मम् ॥

टीका–जेनुं हृदय वज्रनी जेम भेदी शकाय तेवुं न होय, जे तत्काल चालनोनी जेम खाली थइ जाय तेवो होय, महिष (पाडो) जेम जलने डोले तेम जे डोली नाखे तेवो होय अने जे गरणीनी जेम दोषोनेज ग्रहण करतो होय आ चार प्रकारना पुरुषनी आगल

॥ ॐ नमोऽर्हद्भ्यः ॥

॥ श्री हरिभद्रसूरिविरचितः ॥

॥ लोकतत्त्वनिर्णयः ॥

सटीकः

आर्यावृत्तम्.

प्रणिपत्यैकमनेकं केवलरूपं जिनोत्तमं भक्त्या ॥
भव्यजनबोधनार्थं नृतत्त्वनिगमं प्रवक्ष्यामि ॥ १ ॥

टीका—एक—अद्वितीय, अनंतस्वरूप, केवलज्ञानरूप, अने सामान्य केवलीओमां उत्तम श्रीवीतराग प्रभुने प्रणाम करी भव्यजनोना प्रतिबोधने माटे आ " लोकतत्त्व निर्णय " नामना ग्रंथने कही बतावीश. ॥ १ ॥

१६	२	८	सुखमा	सुखमां
१८	२	७	गुणाने	गुणोने
१९	१	९	मंत्रछंदः	मंत्रच्छंदः
१९	२	१३	जनयत्यैष	जनयत्येष
२३	१	८	मृगपक्षिणा	मृगपाक्षिणां
२४	१	१	अक्षराश	अक्षरांश
२६	१	३	तेजा	तेजो
२६	२	३	भद्र !	भद्रं !
२६	२	५	आपण	आपणे
२७	२	८	संवा	संभवा
२८	२	१	दक्षादीना	दक्षादीनां
२८	२	९	क्या	क्यां
२८	२	६	धरावराद्यं	धरांवराद्यं
२९	१	१	मूत्त	मूर्त्त
२९	१	११	भतोनी	भूतोनी
२९	२	८	गुणनो	गणनो
३०	१	१२	एथ	एम
३०	२	८	इश्वरनो	इश्वरना
३२	१	१	त्तियदि	त्तिर्यदि
३२	२	३	ऽपुक्तो	ऽमुक्तो
३३	२	९	इश्वर	ईश्वर

पृष्ट १८ श्लोक ७३ नी टीकामां 'हुं करुंछुं' छे तेने वदले 'प्रवर्तता एवा प्रकृतिना गुणोने हुं करुंछुं' एम जोइए.

शुद्धि पत्र.

पानुं.	पृष्ठ	पंक्ति	अशुद्ध	शुद्ध.
१	१	६	प्रणिपत्येक	प्रणिपत्यैक
१	१	८	टीका	भाषाटीका
२	१	१	आधला	आंधला
२	२	४	अप्रशात	अप्रशात
२	२	१०	दीपेकाटी	दीपकोटी
२	२	१२	तथापि	तथापि
२	२	१३	आधला	आंधला
३	१	४	सर्पमा	सर्पमां
३	२	१२	काइ	कांइ
४	२	१२	वैनेयो	वैनेया
६	१	११	नट	नर
६	२	१०	लीघी	लीधी
७	२	१	छ	छे
७	२	६	त्रिशला	त्रिशूला
१०	२	५	असुरोनो	असुरोनां
११	१	४	समान	असमान
११	२	२	मेषा	मेषां
११	२	२	सववित्	सर्ववित्
११	२	७	आया	आर्या
१२	२	३	विशेषान्	विशेषात्
१५	१	९	विहंगमाना	विहंगमानां
१६	१	५	प्रकृतीना	प्रकृतीनां

पछीना ७६ पर्यंतना तथा २९ अने ४ श्लोकमां जगतना कर्त्तापणा विषे तथा जीव अने कर्मनी उत्पत्ति विषे अनेक मतवादीओना पूर्वपक्ष बतावेला छे. छेवटना ३७ काव्योमां ते सर्व पूर्वपक्षनुं खंडन करी स्वपक्षनुं स्थापन करेलुं छे. ग्रंथ एवो अप्रतिम छे के तेनी खुबी बताववा माटे टीकाना साधन शिवाय अमे तदन अशक्त छीए. मात्र आ अपूर्वग्रंथनी हयाती बताववा माटेज ते छपाववानुं काम मुनिराजश्री श्री हंसविजयजी महाराजनी खास प्रेरणा उपरथी अमे हाथमां लीधुं छे. अने तेनुं भाषांतर मात्र दिग्दर्शन कराववा माटेज करावी यथमाति सुधारीने छपावेलुं छे.

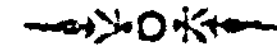
आ ग्रंथ मात्र परोपकार माटेज छपावेलो होवाथी तेनी किंमत राखवामां आवी नथी. एनो खर्च तमाम श्री बुरानपुरना संघे ज्ञान खातामांथी आपेलो छे. हजु आवीज रीते बीजो कोइ ग्रंथ पण छपावीने साधु साध्वी विगेरेने भेट आपवा तेमनी इच्छा छे ते ग्रंथनो निर्णय थयेथी जैन बंधुओ समिपे प्रदर्शित करशुं.

आ ग्रंथना प्रुफ तपासवा विगेरेमां श्री अमदावाद निवासी जैन कन्याशाळाना सुपरवाइझर श्रावक हीराचंद ककलभाइए सारी मदद आपी छे.

अशाड शुदि १.
संवत १९५८.

श्री जैन धर्म प्रसारक सभा.
भावनगर.

प्रस्तावना.

आ 'लोकतत्व निर्णय ग्रंथ' महान् उपकारीजैनशासनना स्तंभतुल्य, १४४४ ग्रंथोना कर्त्ता 'श्रीमान हरिभद्र सूरिमहाराज' नो रचेलो छे. आ ग्रंथमां अनेक मतवादीओनुं खंडन करेलुं होवाथी तेनी स्पष्टता माटे खास कोइ विस्तिर्ण टीकानी आवश्यकता जणाय छे अने तेमना करेला अनेक ग्रंथो उपर टीकाओ थयेली होवाथी आ ग्रंथ उपर पण तेनो गंभीर आशय जोतां टीका थयेली हशे एवो संभव छे. परंतु अनेक भंडारोमां तेमज मुनि महाराज पासे तजवीज करतां तेनी टीका लभ्य न थवाथी मात्र मूळ ग्रंथज तेनो अक्षरार्थ मात्र करावीने जैन बंधुओने तेनो अलभ्य लाभ आपवा माटे अमे प्रगट कर्यो छे. जो के टीकानी सहाय विना तेनो अक्षरार्थ पण बराबर थवो संभवीत नथी. तेथी आमां छापेला अर्थमां तेवी कोइ प्रकारनी स्खलना दृष्टिगत थाय तो विद्वान मुनि महाराजाए अमारा प्रति क्षमा करवी अने तेनो विशुद्ध अर्थ अमने जणाववो जेथी बीजे प्रसंगे ते सुधरवानुं बनी शके.

आ ग्रंथमां जुदा जुदा वृत्तना कुल १४५ काव्यो छे. बे स्थानके थोडुं थोडुं गद्य लखाण छे. काव्यना अंको ७५–२९–४–३७ आम जुदा जुदा चडावेला छे. ते संबंध जूदो पडवाथी जूदा करेला छे. प्रथमना ७५ पैकी २० काव्योमां पर्षदानी परिक्षा करवा विषे बहु युक्तिओ बतावेली छे त्यार पछीना २० श्लोकमां तदन तटस्थपणे देवतत्वनी परिक्षा बतावी छे. जेने परिणाम अरिहंत देवमांज देवपणुं सिद्ध करेलुं छे. त्यार

श्री बुरानपुरमां मुनिराज श्रीहंसविजयजी महाराजे श्रीउपासग दशांग

सूत्र वांचतां तेना पूजनमां उपजेला तथा पर्युषणमां उपजेला

ज्ञान द्रव्यमांथी साधु साधवीने तथा जैनशालाउ जैन

सभाउ अने जैन पुस्तकालयोमां भेट आपवा

माटे आ ग्रंथ छपाववामां आव्यो छे. तेमां-

थी वधेला रुपीयानो पण बीजो

कोइ ग्रंथ छपावीने भेट

आपवामांज व्यय

करवानो छे.

श्रीमान् हरिभद्र सूरि विराचित

श्री लोकतत्त्व निर्णय ग्रंथ.

मूल ज्ञापांतर सहित.

जैन वर्गने परम उपकारक जाणी मुनिराज श्री हंसविजयजीनी खास प्रेरणाथी ज्ञापांतर करावी छपावीने प्रसिद्ध करनार

श्री जैनधर्म प्रसारक सन्ना.

ज्ञावनगर.

" श्री बुरानपुरना संघ तरफथी मुनि महाराज विगेरेने भेट आपवा सारु. "

वीर संवत २४२८ विक्रम संवत १९५८

अमदावाद युनीयन प्रीन्टींग प्रेस कंपनी लिमिटेड.